

KRONİK

Fransa ve Hollanda'da Düzenlenen AB Anayasası Referandumları

Ersin Embel, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Araştırma Görevlisi

Türkiye'nin, üyelik müzakerelerine başlamak için gün saydığı AB'nin gündeminde anayasa krizi birinci sıraya oturdu. AB Anayasası tasarısı, Fransa ve Hollanda'daki seçmenlerin çoğunluğu tarafından reddedildi. 29 Mayıs'ta Fransa'da yapılan referanduma seçmenlerin % 69.74'ü katıldı. Sonuçta, hayır oyları 54.87'e ulaşırken, evet oyları % 45.13'te kaldı. 1 Haziran'da Hollanda'da yapılan ve katılım oranının % 62.8 olduğu referandumda ise, %38.4'lük evet oyuna karşılık hayır oyları % 61.6 düzeyinde çıktı. Söz konusu ret kararlarının nedeni, bizzat AB Anayasası'nın öngördüğü esaslar ve bunlara ilişkin seçmenlerin taşıdığı çeşitli kaygılar kadar, her iki ülke içindeki siyasal ve ekonomik konjonktür ile 1991 tarihli Maastricht Antlaşması'ndan beri genel olarak AB'nin geçirdiği aşamalara duyulan tepki çerçevesinde değerlendirilebilir.

AB Anayasası'na Genel Bakış

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından hızlı sayılabilecek bir genişleme sürecine giren AB, en son Mayıs 2004 katılımlarıyla birlikte 25 üyeli bir örgüt haline geldi. Böylesine genişlemiş bir yapının, yeni ve kendisine uygun bir yönetsel mekanizmaya sahip olması gerektiğinden hareketle, hem AB'nin kimliğini ve yapısını ortaya koyacak hem de bu yönetsel mekanizmayı düzenleyecek temel bir metnin hazırlanması fikri gündeme getirildi. Bunu gerçekleştirmek için, oy hakları olmaksızın AB üyeliğine aday ülkelerin de temsil edildiği, AB üyeleri arasında zorlu müzakerelere sahne olan ve başkanlığını Fransa'nın eski cumhurbaşkanlarından Valery Giscard d'Estaing'in yaptığı 108 üyeli Avrupa Konvansiyonu bünyesinde, yaklaşık 1,5 yıl süren bir çalışma yürütüldü. Sonuçta, devletlerarası müzakerelerle oluşturulmasına atfen "Anayasa Antlaşması" ya da "Anayasal Antlaşma" olarak da adlandırılan, toplam IV bölüm ile Nihai Senet içerisindeki 448 madde ve ekli protokollerden oluşan son derece uzun bir metin olan AB Anayasası tasarısı, 29 Ekim 2004'te devlet ve hükümet başkanları tarafından Roma'da imzalanarak

kabul edildi. Anayasa tasarısında dikkat çeken başlıca özellikler şöyle özetlenebilir:

Bir AB Başkanı ve AB Dışişleri Bakanı makamı yaratılmış olsa da federal yapıda bir AB öngörülüyor. Her iki makam da üyeler arasında eşgüdüm ve işbirliğini sağlama amacıyla öngörülmüş ve AB'nin dış politikası, yine üyelerin kararları arasındaki uyum sonucunda oluşturulacak. Buna karşılık üyeler, iç pazarlarını düzenlemede, dış ticarete, tarım, balıkçılık ve çevre alanlarında bazı haklarından vazgeçerek AB normlarına uymayı kabul ediyorlar. Ayrıca, göçmenlik ve sığınma hakkının tanınması gibi alanlardaki kararların alınmasında, oybirliği yerine oyçokluğu esası getirilerek üyelerin ulusal yetkilerinde birlik lehinde bir azalma yaratılıyor. Yine, Birlik lehinde bir değişiklik olarak, Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri artırılıyor. Anayasa'nın diğer bir niteliği, özellikle III. bölümde ayrıntılı olarak ortaya konulan ekonomi alanında liberal çizgiyi benimsemesi. AB'nin insani vizyonunu sergilemek için insan haklarına (2000 yılı Nice Zirvesi'nde kabul edilen Temel Haklar Şartı'nın tamamına) II. bölümde yer verilmiş olsa da, sermaye, rekabet ve serbest piyasa kavramlarının, anayasanın kilit kavramları sayılabilecek kadar sık tekrar edilmiş olması (sırasıyla 23, 174 ve 88 kez), Anayasa'daki temel vurgu ve amacın "sosyal Avrupa" anlayışından ziyade ekonomi alanında, küreselleşmeye uyum gösterebilen yeni bir Avrupa yaratmak olduğu şeklinde yorumlanıyor. Dolayısıyla Anayasa'ya ilişkin başlıca iki endişenin, bazı önemli alanlardaki ulusal yetki kullanımının ortadan kalkması ve liberal bir ekonomi modelinin getirilmesi olduğu söylenebilir.

Referandumlara başvurulması ise Anayasa tasarısının ilgili hükümlerine dayanıyor. Tasarı, IV. Bölüm Madde 447'de, Anayasa'nın 25 üyenin tamamı tarafından onaylanması gerektiğini öngörüyor. Her üyenin referandum ya da parlamento aracılığıyla onaylama yollarından birini kendi anayasal prosedürüne göre seçerek katılacağı onaylama sürecinin 2007'ye kadar tamamlanması gerekiyor. Onaylama sürecinde bir aksaklık yaşanması olasılığını da dikkate alan tasarıya ekli Nihai Senet içindeki A/30 sayılı Deklarasyona göre ise, antlaşmanın imzalanmasından iki yıl sonra, üyelerin beşte dördü (20 üye) belgeye onay vermiş, bir ya da daha fazla üye ise "güçlülüklerle karşılaşmış" durumda ise, Avrupa Birliği Konseyi devreye girecek. Bununla birlikte, Konseyin ne yapabileceği konusunda net bir ifade bulunmuyor. Söz konusu belirsizlik, Fransa ve Hollanda'dan sonra dört üyenin daha Anayasa'yı reddetmesi ile toplam ret sayısının beşi aşması olasılığı düşünüldüğünde, daha da artmaktadır.

Tasarının onaylanmasında 25 AB üyesinden 10'u halk oylaması sistemini kullanma kararı aldı. Fransa ve Hollanda dışında referandum yolunu seçen ülkeler İspanya (20 Şubat- %73.7 oyla kabul), Lüksemburg (10 Temmuz- %56

oyla kabul), Danimarka (27 Eylül 2005), Portekiz (Aralık 2005), İrlanda (2005 Sonları), İngiltere (2006 içinde belirsiz bir tarihe ertelendi), Çek Cumhuriyeti (2006 ortası), Polonya (tarih belirlenmedi). Parlamento onayı ile anayasa tasarısını kabul eden ülkeler ise Avusturya, İtalya, Litvanya, Macaristan, Slovakya, Slovenya, Yunanistan, Almanya ve son olarak 2 Haziran'da Letonya oldu. Belgeyi ilerleyen tarihlerde parlamento yoluyla onaylayacak olan üyeler ise Belçika, Estonya, Finlandiya, İsveç, Kıbrıs ve Malta.

Fransa'daki Referandum Kampanyası

Fransa'daki referandum kampanyası, Fransızların yakın tarihlerindeki en önemli fikri bölünmeye sahne oldu. Bazı yorumcular, bu bölünmeyi 1890'lardaki "Dreyfus Olayı" ile kıyasladılar. Özellikle faşist ve ırkçı Front National (Ulusal cephe) ile Fransız solunun büyük kısmının hayır tarafında yer alması dikkat çekti. Evet cephesi de benzer bir biçimde, cumhurbaşkanı Jacques Chirac'tan başlayarak, iktidardaki merkez-sağcı Union Populaire Française (UMP- Halk Hareketi Birliği) ile liberal merkez sağın diğer temsilcisi Union Democratie Française (UDF-Fransa Demokrasi Birliği), başlıca medya kuruluşları, Yeşiller ve -eski başbakan Lionel Jospin dahil- Sosyalist Parti'nin bir kısmına kadar uzanan çeşitlilikte geniş bir koalisyon oluşturdu. Evet cephesinin, bu Anayasa'nın Fransa'nın özlediği ve istediği bir Avrupa yaratılmasını sağlayacağı iddiası ekseninde görece bütünlümlü görünüm arz etmesine karşın, hayır cephesi, sol ve sağ siyasetin farklılığını tümüyle sunan ve hayır demenin dışında hemen hemen hiçbir ortak söylemi olmayan taraflardan oluştu.

Medya desteğini de etkin bir biçimde kullanan Chirac ve Hükümet, seçmenleri önce Anayasa'ya ısındırmaya çalıştılar. Bunun kolay olmayacağı anlaşılınca da, Anayasa'nın reddedilmesi durumunda Fransa'nın ve AB'nin ne kadar zor bir duruma düşeceğini temel argüman olarak kullanmaya başladılar. Evet kampanyasında milyonlarca avro tutarında harcama yapıldığı belirtildi. Örneğin Fransa'daki her seçmene-ki sayıları yaklaşık 42 milyondur- 200 sayfayı aşan AB Anayasası kitapçığı gönderildi. Evet oylarının Avrupa'da ırkçılığın ve aşırı sağın yükselişini durduracağı, içteki örgütlenmesini etkinleştirip çağın gereklerine göre gerekli kurumsal değişiklikleri yapacak bir AB'nin uluslararası alanda daha güçlü bir aktör olmasını sağlayacağı savunuldu. Ancak, özellikle 2005 başlarından itibaren yapılan kamuoyu yoklamalarında hayır oylarının özellikle ekonomik gerekçelerle ve sol söylemler çerçevesinde önde çıkması, referanduma yaklaşıldıkça evet cephesinin de söylemini etkiledi. Örneğin, UMP'nin lideri, Maliye Bakanı ve sıkı bir evetçi olan Nicholas Sarkozy'nin "liberal reformcu" söyleminin yerine evet cephesi, mayıs sonlarına doğru,

sosyal haklar ve Fransız kamu hizmeti anlayışının asıl Anayasa'ya evet demekle korunabileceği iddiası üzerine yoğunlaştı. Chirac, 26 Mayıs'taki bir televizyon programında, Anayasa ile AB'nin daha "insani" bir küreselleşme yaratabileceğini dile getirdi. Yine bu çerçevede, ilk kez bu Anayasa'da ekonomik gelişme ve rekabet ile daha geniş bir insan hakları anlayışı ve standartları arasında bir bağlantının varlığının açıkça öngörüldüğü, buna hayır denirse liberal ilkelerin geçerli olmaya devam edeceği de savunuldu. Son yoklamalarda da hayırın net bir farkla önde çıkması ise, evet cephesini, adeta bir "felaket" senaryosuna yüklenerek Anayasa'nın reddinin Fransa ve AB'yi çok zor duruma sokacağı iddiasına yöneltti.

Bu çerçevede evet oyları analiz edildiğinde toplum içindeki bölünmenin ekseni de ortaya çıkıyor. Coğrafi olarak, başta Paris olmak üzere, Lyon, Strasbourg ve Bordeaux evet oylarının ağırlıkta olduğu şehirlerdi. Sosyalist belediye başkanının da evet kampanyasını desteklediği ve "bobo" (*bourgeois-bohém* kelimelerinin kısaltması) olarak adlandırılan kesimin yoğun olarak yaşadığı Paris'te %66 oranında evet çıktı. Evet seçmeninin genel nitelikleri ise, yüksek gelir düzeyine sahip, iyi eğitilmiş, görece yaşlı ve kentli olmak şeklinde özetlenebilir.

Hayır cephesi ise, belirtildiği gibi, çok farklı kesimlerden oluşuyordu ve farklı argümanlar kullandı. Öncelikle, hayır sonucunun alınmasında, Jean Marie Le Pen çizgisindeki faşistler ya da ulusalcılardan çok sol oyların ve eleştirilerin etkili olduğunu belirtmek gerekir. Sol gruplar, Anayasa'yı eleştirirken ulusal egemenlik, yabancı göçü vb. bir kavramlardan çok, küreselleşme, neoliberalizm, sosyal devlet, işsizlik vb. kavramları kullandılar. Ekonomi eksenli bu söylemin tutması için Fransa'da koşullar uygundu. Maastricht Antlaşması sonrasında avronun kullanılmaya başlanmasıyla fiyatlardaki artış ve satın alma gücündeki düşüş, 1992 referandumunda evet (yaklaşık %51 evet ile kabul edilmişti) diyen kesimlerin şimdi hayıra dönmesinde önemli bir etken oldu. İşsizliğin son beş yılın en yüksek düzeyi olan %10.2'ye ulaştığı, hatta 30 yaş altı genç nüfus bakımından %20'lere vardığı Fransa'da, ekonomi ve istihdam politikalarını etkileyen her yeni düzenlemeye karşı önemli bir tepkinin olmasını olağan saymak gerekiyor. Dahası, Fransızların övündükleri ve önemli bir güvence saydıkları sosyal devlet modelini rafa kaldıracak ve gerek hali hazırda "aşırı" düzenlenmiş sayılan emek piyasalarını gerekse ekonominin genelini "liberalize" edecek bir AB Anayasası'nın, Avrupa'nın yönelimini de Fransız sosyal devlet anlayışı yerine İngiliz liberalizmi ("Anglo-Sakson liberlizmi") ya da "Blairizm" rotasına sokacağından kaygı duyuldu. Yine ekonomi ile ilgili olarak, böylesi bir liberalleşmeden en çok zarar görecektir olan tarımla uğraşan kesim de hayır cephesinin önemli direklerinden bir oldu. Çiftçiler, AB Anayasası'nda tarım alanının AB normları çerçevesinde Brüksel

merkezli düzenlenmesi ve bu düzenleme mantığının da rekabet, verimlilik ve serbest piyasa normlarına dayanması karşısında, zaten gerileyen refah düzeylerinin daha da kötüleşeceği endişesini taşıdılar ve oylarını bu değerlendirme çerçevesinde verdiler.

Siyasi açıdan hayır nedenlerine bakıldığında da sol ve sağ partilerin söylemleri arasında önemli farklar olduğu görüldü. Le Pen ya da Phillippe de Villier gibi sağcı liderler, Müslüman veya Türk karşıtlığını öne çıkaran bir ırkçılıktan ulusalcı temalara uzanan çeşitli argümanlar kullandılar. Genişleme karşıtlığı bu çerçevede öne çıkan başlıca konu oldu. Türklerin ya da Doğu Avrupalıların ne kadar Avrupalı olduğu, Fransa'ya gelecek göçle, Fransızların kendi ülkelerinde işsiz kalacakları kadar, ülke içindeki toplumsal yapının bu yabancılar nedeniyle bozulacağı teması da işlendi. Sol gruplar ise temel olarak Avrupalılık ya da "enternasyonalizm" fikrini koruduklarını iddia ettiler. Onlara göre Anayasa'ya hayır demek, Avrupa projesine hayır demek anlamına gelmiyordu. Hatta Fransız seçmenin çoğunluğu, Avrupa bütünleşmesinin sürdürülmesini desteklediği gibi bir anayasa fikrini de destekliyordu. Ancak bu referandumdaki hayır, kabul etmedikleri, başka bir Avrupa projesine hayır demek olacaktı. Bu Anayasa ile AB, ordusu, bürokrati, vb. ile bir süper devlet haline gelecek ve "Avrupa" ideallerinden uzaklaşılacaktı.

Ülkenin siyasal konjonktürünün de hayır cephesinin tüm kesimlerini birleştirdiği söylenebilir. Yapılan kamuoyu yoklamalarına göre, beşinci cumhuriyet tarihinin destek oranı en düşük başbakanı olan Jean-Pierre Raffarain hükümetine yönelik, özellikle ekonomideki kötü gidişat nedeniyle, büyük bir tepki ve güvensizlik vardı. Cumhurbaşkanı Chirac için de durum çok farklı değil ve son dönemde *le super-menteur* ("süper yalancı") tabiri ile anılmaya başladı. 2002'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Le Pen ile birlikte ikinci tura kalan ve ancak faşizm korkusuyla birleşen seçmenlerin oylarıyla, adeta zorunluluktan seçilebilen Chirac'a yönelik destek de düşüktü. Gerek Chirac'ın gerekse hükümetin AB Anayasası'nı desteklemesinin, bunlara yönelik genel tepkinin, bir bakıma, anayasanın kendisine de yansımına neden olduğu düşünülüyor. Bu açık tepkiyi Chirac'ın kendisi de görmüş olacak ki, 26 Mayıs'taki konuşmasında, hükümeti cezalandırmak için hayır oyu vermenin hata olacağını belirtti.

Sonuçta hayır oyu veren seçmenlerle ilgili olarak şunlar söylenebilir: Marseille, Nice ve Lille gibi kentler ile, genelde kırsal kesimlerde hayır oyları önde çıktı. Mavi yakalı olarak tabir edilen çalışanların yaklaşık %80'i de hayır oyu verdi. Yine gelir düzeyi düşük olanların da çoğunlukla hayır oyu verdiği biliniyor. Dolayısıyla Fransa'daki referandumda sonucu, ülkedeki siyasal ve ekonomik elitler ile halk arasındaki bölünmenin belirlediği söylenebilir. Bu bağlamda hayır oyu, Chirac'a, Raffarain hükümetine, Fransız üst sınıflarına, ekonomik

sıkıntılara ve Fransa'nın etkisini yitireceği genişlemiş bir Avrupa'ya ve de en önemlisi liberal Avrupa projesine yönelik toptan bir hayır olarak değerlendirilebilir.

Hollanda'daki Referandum Kampanyası

Fransa gibi, AB'nin temelini oluşturan 1957 tarihli Roma Antlaşması'nın 6 imzacı ülkesinden birisi olan Hollanda'daki referandumun sonucu, özellikle Fransa'da ret kararının çıkmasından sonra daha da önemli hale geldi. Hayır oranının ilk başlarda gerideyken süreç içerisinde arttığı Hollanda'da evet ve hayır cepheleleri de Fransa'dakine benzeyen heterojen nitelikliydi. Jan-Peter Balkenende başkanlığındaki Hıristiyan Demokrat hükümetin birkaç milyon avro harcadığı evet kampanyasına sol hareketlerden Yeşiller destek verirken, sağ partiler ile sosyalistler, hayır cephesinde birleştiler.

Evet cephesindeki merkez sağ, Anayasa'nın Avrupalılık anlayışını geliştireceği, kıtada radikal sağ ve ırkçılığın güçlenmesine engel olacağı, AB'nin ABD ve Çin gibi devletlerle rekabet gücünü artıracığı iddialarına ağırlık verdi. Hatta, Hükümetin yürüttüğü resmi kampanyada, Anayasa'nın alternatifinin holokost olacağı iddiası Auschwitz görüntüleri eşliğinde işlendi. Yeşiller ise, ideal bir metin olmamasına karşın, Anayasa'nın AB çapında demokrasinin gelişmesinde, işsizlikle mücadele ve çevre konularında önemli katkılar yapacağını, yeniden müzakere imkanı bile olsa, eldekenden daha iyi bir metne ulaşmanın mevcut siyasal konjonktür nedeniyle mümkün olmayacağını dile getirdi.

Hollanda'daki hayır kampanyasındaki başat temalar ise, Fransa'dakilerden farklı oldu. Fransa'daki neoliberal küreselleşme karşıtlığı temeline dayanan hayır kampanyasından çok, ulusal kimliğe atıf yapan ve Hollanda'nın bu Anayasa tasarısı ile AB'nin içinde geleceği konumun dezavantajlarla dolu olacağı iddiası vurgulandı. Ulusalçı temaların başı çektiği bu hayır kampanyasında Hollanda'nın simgelerinden biri olan ineklere "AB Anayasası-Möö" yazılı pankartlar bile giydirildi. Avro'nun olumsuz etkilerine dair yakınmaların da dile getirildiği kampanyada, başlıca itiraz noktalarından birisi, 25 üyeli bir yapıya kavuşacak olan AB içinde, anayasa tasarısında öngörülenler çerçevesinde Hollanda'nın bir eyalete dönüşeceği üzerineydi. Hollanda'nın, kişi başına düşen gelire göre, AB bütçesine en çok katkı yapan ülke olmasına karşın, genişleme sonrasında AB içindeki ağırlığını iyice yitireceği, Hollandalıların vergileri ile, Hollandalıların denetimi olmaksızın, Hollandalıları hiç ilgilendirmeyen konulara para harcanacağı tezi savunuldu.

Özellikle yabancı karşıtlığı ile ün yapan Pim Fortuyn'un 2003'te öldürülmesi ve ardından İslam dinini küçük düşürdüğü iddiasıyla yönetmen Theo van Gogh'un 2004'te öldürülmesi ile ülkede artan yabancı ve Müslüman karşıtlığı

da hayır kampanyasının kullandığı başlıca temalardan birisi oldu. Bu olaylar, hem mevcut yabancı nüfusa ilişkin entegrasyon sorunlarını gün ışığına çıkardı hem de ülkedeki durumun şimdiye kadar iddia edildiği gibi hoşgörü ile değil sorunları görmezden gelme ile kotarıldığı iddia edilmeye başladı. 11 Eylül 2001'den sonra artan siyasi ve kültürel içerikli tepkiler, göçmenlerin ucuz emek imkanı yaratarak ülkedeki emek piyasasını etkilemesi gibi önemli bir sorunla da birleşince, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin de dahil olduğu bir genişlemeyi kurumsallaştıracak nitelikteki AB Anayasası tasarısı baş hedef haline geldi.

Sağdan gelen bu eleştirilere soldan gelen ve yine Hollanda'nın özgün kimliğine ve özgürlükçü kurallarına atf yapan eleştiriler de eklendi. Bu bağlamda, eşcinsel evliliklere kadar varan cinsel özgürlüğün ya da belli uyuşturucu maddelerin serbestçe temin edilebilmesi gibi ülkeye has diğer özgürlüklerin, Anayasa tasarısındaki merkezi düzenlemeler nedeniyle yok olacağı iddia edildi.

Sonuçta, Hollanda'daki 12 milyon kayıtlı seçmenin önemli bir kısmı sandığa giderek hayır oyu kullandı. Balkenende hükümeti ve Hollanda Parlamentosu, önceleri evet sonucundan emin bir şekilde, ülke tarihinde çok uzun bir zamandır başvurulmayan referanduma gitme ve referanduma katılma oranı %30'u geçerse de sonuçları tanıma kararı almıştı. Fransa'daki sonuçların ardından Başbakan Balkenende'nin Fransa'dan etkilenmeden oy verilmesi gerektiği doğrultusundaki çağrısı da bir işe yaramadı. Referandumdan çıkan hayır kararı Hollanda seçmeninin, hem genel olarak AB'nin gelmiş olduğu aşamaya hem de ülkedeki yabancılara yönelik tavrının açık bir göstergesi oldu.

Fransa ve Hollanda'daki Referandumların Sonuçları

Fransa'daki referandumun hemen ardından Chirac, halkın demokratik bir biçimde kendisini ifade ettiğini, sonuçları dikkate alacağını ancak bu sonuçlar nedeniyle Fransa'nın Avrupa'daki çıkarlarını korumanın güçleşeceğini belirtti. 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçimleri için şansı büyük ölçüde azalan Chirac, Fransız referandumunda kaybedenlerin başında yer aldı. Diğer kaybeden kişi olan Raffarain de başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı ve yerine, Dominique de Villepin geldi. Fransız siyasetindeki diğer bir kriz, referandumda yarı yarıya bölünen Sosyalist Parti içinde gerçekleşti. Hollanda'da ise Başbakan Balkenende, hükümetin bu sonuca tamamen saygı duyduğunu, ancak sonucun kendisini düş kırıklığına uğrattığını belirtti.

Referandumlardaki hayır sonuçlarının AB çapında yarattığı kriz daha büyük oldu. AB'nin bir "B Planı" olup olmadığı tartışılmaya başlandı. İngiltere, kendi ülkesindeki referandumu belirsiz bir tarihe kadar ertelediğini açıkladı. İki kurucu ülkeden gelen hayırlar sonucu, Anayasa tasarısının durumunu ve

geleceği AB Konseyi'nin Brüksel'deki 16-17 Haziran toplantısında tartışıldı. Buradaki tartışmalar sonucu yayınlanan bildirmede Anayasa'nın her açıdan daha iyi, gelişmiş ve güçlü bir Avrupa için şart olduğu ve bu nedenle onaylama prosedürünün devam ettirileceği belirtildi. Öte yandan, şok edici oranda yüksek çıkan hayır oyları ve Avrupa çapında örgütlü bir biçimde yürütülen hayır kampanyaları, AB liderlerini halkı daha çok dikkate alan bir söyleme yöneltti. Bu doğrultuda oylamaların, sivil toplumun geniş ölçüde katılacağı tartışmaları da içeren bir yansıma dönemi olacağı bildirildi. Her iki oylamadan sonra, örneğin İngiltere gibi, hayır çıkma riskinin yüksek olduğu ülkelerdeki hükümetleri rahatlatırcasına, bu bildirmede, üyelerin kendi durumlarını dikkate alarak, onaylama sürecinde değişiklikler yapabilecekleri belirtildi.

Özetle, Anayasa tasarısının reddi, neoliberal, yeterince demokratik katılım sağlanmaksızın hazırlanan ve bu haliyle elit-teknokrat-bürokrat metni niteliği taşıyan belgeye yönelik bir ret anlamına gelmiştir. AB'nin eski dönem başkanı Lüksemburg'un Başbakanı Junker'in Fransa'daki referandum öncesindeki bir tarihte verdiği bir demeçte söyledikleri, Anayasa'nın neoliberal karakterini değerlendirmek bakımından ilginçtir. Junker burada, bir Fransız vetosunun, birliğe yönelik dış yatırım üzerinde büyük bir etki yaratacağını belirtmiş, bunun, Chirac, Fransa ve tüm dünya için bir felaket olacağını iddia etmiştir. "Texas'ta ya da Şangay'daki bir işadamı olduğunuzu düşünün, hayır diyen bir Avrupa'ya ne dersiniz. Uluslararası gözlemciler Avrupa'nın nereye gittiğini bilemeyecekler." AB'nin üst düzey yöneticileri içinde sadece Junker'e has olmayan bu zihniyetin, referandum kampanyaları sırasında "sosyal Avrupa" isteyenleri yeterince tatmin edememesini olağan karşılamak gerekir. Özellikle Lüksemburg'dan gelen evet oyları ile adeta nefes almaya başlayan AB Anayasası tasarısı, Junker'in de dediği gibi, ölmedi. Ancak belirsizlik de geçmiş değil.